

פרשת שלח-לך

הרב חנוך וקסמן

סיפורי המרגלים ומוצא אחרון

למרגלים (שם, י"ז). לבסוף, ביטוי זה מתאר את פתיחתה של השליחות בפועל של המרגלים (שם, כ"א), והופעת החמישית סוגרת את הפיסקה המתארת את ביצוע שליחותם (שם, כ"ד).

גם בביטוי "לתור", החזרה חמש פעמים מסייעת להזכיר לנו שכל דבר שקרה, ועתיד לקרות, מבחירת הנשיאים, דרך הוראותיו של משה למרגלים, ועד ביצוע השליחות עצמה, מקורו באותו ציווי א-להי ראשוני, הצו הא-להי "שְׁלַח לְךָ אֲנָשִׁים וַיְתַרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן..." (שם, ב').

אולם, עלינו לזכור כי שליחת המרגלים התגלתה כרעיון לא טוב במיוחד. ליתר דיוק, לא רק ששליחות המרגלים לא כל כך הצליחה, אלא שהיא אף הסתיימה באסון, בגזירה על ארבעים שנות נדודים במדבר ומותו של דור שלם (שם י"ד: כ"א-כ"ב, כ"ח-ל"ד). זוהי כמובן תוצאה של הבחירה החופשית של האדם שנבעה מדיווחם הזדוני של המרגלים ומתלונות בני ישראל (שם י"ג, ל"א - י"ד, ד', כ"ו-כ"ט), אך עם זאת ניתן לתהות לגבי המטרה המקורית של שליחת המרגלים. כפי שצינו, התורה בוחרת להדגיש בפתיחת הסיפור דווקא את הציווי הא-להי ואת הגשמתו. מה היתה מטרתו המקורית של ה' מדוע ה' ציווה את משה לשלוח אנשים אלו? אם לחזור לביטויים בהם פתחנו, מה היה ה"רעיון הטוב" המקורי?

ב. הגישה המפייסת וחסרונה

מציאת המטרה המקורית של השליחות שהוזמנה מגבוה היא רק חלק מהבעיה. מבט מהיר בסיכום של משה את מאורע המרגלים בספר דברים אמור לגרום לנו להבין שעצם הרעיון של ציווי א-להי "מקור" לשלוח את המרגלים צופן בחובו קשיים. בערבות מואב, כמעט ארבעים שנים לאחר מכן, משה מספר על הוראותיו לבני ישראל בהגיעם להר האמורי "עלה רש" (דברים א', כ"ב-כ"א). בנקודה זו, משה אומר את הדברים הבאים:

"וּתְקַרְבוּן אֵלַי כְּלֶכֶם וְתֹאמְרוּ נְשַׁלְּחָה אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ וַיְחַפְּרוּ לָנוּ אֶת הָאָרֶץ וַיִּשְׁבוּ אֵתְנוּ דָבַר אֶת הַדָּרָךְ אֲשֶׁר נִעְלָה בָּהּ וְאֵת הָעָרִים אֲשֶׁר נָבֵא אֱלֹהֵינוּ: וַיִּטֵּב בְּעֵינֵי הַדָּבָר וְאֶקַּח מִכֶּם שְׁנַיִם עֹשֶׂר אֲנָשִׁים אִישׁ אֶחָד לְשִׁבְטוֹ: וַיִּפְנוּ וַיַּעֲלוּ..." (שם א', כ"ב-כ"ד)

ההשמטה בולטת. בגרסתו של משה לסיפור אין שום זכר לציווי הא-להי, ובוודאי שאין הוא שם דגש על המקור הא-להי של השליחות. במקום זאת, שליחות המרגלים מקורה ביוזמה של בני ישראל עצמם.

א. שליחת המרגלים – רעיון טוב?!

בתחילה, שליחת המרגלים נראתה כרעיון טוב. בפתח הפרשה, ה' מצווה את משה:

"שְׁלַח לְךָ אֲנָשִׁים וַיְתַרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן..."

(במדבר י"ג, ב')

לאחר מכן ה' מצווה את משה לבחור אדם אחד מכל שבט, "כל נשיא בהם" (שם). כפי הנראה, ריגול הארץ הנבחרת הוא פריבילגיה, זכות מיוחדת, השמורה לאליטה.

משה, כתמיד, מתפקד כמשרת נאמן וממלא אחר ציווי ה' לפרטיו. לאחר הפסוק המתאר את הציווי, התורה כבר מספרת מראש על מילוי הפקודה. השפה והתוכן של מילוי הציווי הם חיקוי ברור לשפה והתוכן של הציווי עצמו (משה שולח את המרגלים, כולם היו מראשי בני ישראל - שם, ג'). כאילו בכדי לחזק את הרושם של ציווי א-להי והגשמתו, התורה מציינת גם בפסוק זה כי משה בצע את פעולת שליחת המרגלים "עַל פִּי ה'" (שם).

נקודה זו מודגשת עוד יותר, על ידי חזרות המרובות של השורש ש.ל.ח בהמשך הסיפור. השורש הופיע כבר פעמיים בפסוק הציווי (שם, ב'), בפתיחה ובסגירה של ציווי ה' למשה. בדומה, כאמור, הוא הופיע פעם נוספת בפסוק המתאר את ביצוע ההוראות (שם, ג), וכאשר הסיפור ממשיך הביטוי חוזר, כמעין הד של הציווי והגשמתו.

לאחר שהיא מונה את שמותיהם של הנשיאים שנבחרו לשליחות (שם, ד'-ל"ד), התורה סוגרת את הרשימה בפסוק סיכום המיידע אותנו כי אלו שמותם של האנשים אותם "שְׁלַח מֹשֶׁה לְתוֹר אֶת הָאָרֶץ" (שם, ט"ז). באופן דומה, בפסוק שלאחר מכן המהווה הקדמה להוראותיו של משה למרגלים (שם, י"ז-כ'), הכתוב מציין שוב "וַיִּשְׁלַח אֹתָם מֹשֶׁה לְתוֹר אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן".

אמצעי ספרותי זה, השימוש בחזרה חמש פעמים על הביטוי לשלוח, יוצרת הד תמידי של הציווי המקורי לאורך כל הסיפור. נראה כי מטרת השימוש באמצעי זה היא לגרום לנו לזכור כיצד הדברים החלו, להזכיר לנו שכל דבר שקורה, ועתיד לקרות, מתחיל בציווי ה' - "שלח".

למעשה, ביטוי המפתח הנוסף של הפרשה, "לתור", מתפקד בצורה דומה. גם ביטוי זה מופיע חמש פעמים בחלקו הראשון של סיפור המרגלים (שם, א'-כ"ד). הוא מופיע לראשונה בפסוק הפתיחה של ציווי ה' למשה (שם, ב'), פעם נוספת בסוף הפסקה המסכמת את רשימת הנשיאים (שם, ט"ז) ופעם שלישית בתחילת הוראותיו של משה

	במדבר י"ג, א-כ"ד	דברים א, כ-כ"ד
הקשר / רקע	מדבר פארן (י"ג, ג)	הר האמורי – ציווי לכבוש (א', כ-כ"א)
מקור הרעיון	ציווי א-להי (י"ג, ב')	הצעת בני ישראל (א', כ"ב)
שליחים	נשיאים, ראשי השבטים (י"ג, ב'-ט"ז)	אנשים – אין אזכור של דרישות מיוחדות (א', כ"ב-כ"ג)
שפה, תיאור השליחות	לתור, הנחיות משה לראות את הארץ, העם (י"ג: ב', י"ז-כ')	לחפור, לרגל, להשיב דבר על הדרך והערים

האסטרטגיה הסטנדרטית לטיפול בבעיות מהסוג הזה בתורה היא מה שניתן לכנותו פיוס. בגישה זו יוצרים הרמוניה בין שני הסיפורים הסותרים בטענה כי למעשה, שני הסיפורים נכונים. דהיינו, כל המאורעות עליהם דווח במדבר ובדברים אכן התרחשו. כדוגמה קלאסית לגישה זו, רש"י, אבן עזרא ורמב"ן (במדבר י"ג, ב') טוענים כי ציווי ה' בא בתגובה ליוזמה של בני ישראל. רק לאחר שהעם יידע את משה לגבי רצונו במשלחת ריגול, ציווה ה' על שליחת המרגלים.

אמנם טענה זו נראית הכרחית, אך גם היא משאירה אותנו לא מסופקים.

ראשית, משום שטענה כרונולוגית זו של המפרשים לא פותרת את כל הבעיות. בעוד גישה זו אכן מסבירה מהו מקור השליחות, אין היא אומרת דבר אודות שאר הבעיות שהועלו (השוני ברקע, בשליחים ובתיאור).

כמובן, טענה זו לא מהווה התנגדות רצינית ל"גישה הפייסנית". ההבדלים הנוותרים פשוטים להסבר, מהווים לכל היותר הבדלים בטרמינולוגיה או השמטת פרטים והם אינם סתירות של ממש. שינויים קלים בטרמינולוגיה אינם בהכרח משמעותיים, ואת השמטת הפרטים ניתן להסביר בכל מקרה לגופו. לדוגמה, על בסיס פירושיהם של רש"י ורמב"ן נוכל לטעון כי רק לפני החטא היה ניתן להתייחס למרגלים כאל מנהיגים או נשיאים, אך לאחר חטאם אין זה ראוי להעניק להם תארים. כיוון שכך, ספר במדבר מתייחס אליהם כאל נשיאים, בעוד ספר דברים משמיט את התואר.

אם כן, גישה מסוג זה היא בוודאי תקפה, וטענת הפרשנים המגשרת בין הכתובים על בסיס כרונולוגי היא ללא ספק נחוצה, לדעתי הגישה הכללית מחסירה דבר מה. בסופו של דבר, ספר במדבר משמיט את דרישת העם לשלוח מרגלים. כפי שנטען לעיל, הספר יוצר רושם מכוון כי הרעיון הוא

במובן מסוים, שני הסיפורים סותרים זה את זה. בעוד הגרסה בספר במדבר מציירת את שליחת המרגלים בתוצאה של יוזמה א-להית, גרסת ספר דברים מציירת את שליחת המרגלים כתוצאה של יוזמה אנושית. אם כך, הדיבור על יוזמה ומטרה א-להיות נהיה בעייתי, וטרם נכריע יהיה עלינו להחליט תחילה איך ברצוננו להתמודד עם הכתובים הסותרים.

למעשה, אין זה ההבדל היחיד בין שני הסיפורים. גם מבלי לנסות להיות יסודיים, נוכל לשים לב לכמה הבדלים ברורים נוספים בין פתיחת סיפור המרגלים בספר במדבר (י"ג, א-כ"ד) לבין הסיכום המצוי בדברים (א', כ-כ"ד).

כך, בנוסף להבדל במקור השליחות ניתן לשים לב להבדל בהקשר. בעוד בדברים מתארת התורה טרם סיפור המרגלים את ציווי משה לעם בהגיעם להר האמורי ללכת ולרשת את הארץ, שום הקשר שכזה לא מופיע במדבר. למעשה, התורה מסתפקת בהתייחסות תמציתית למדבר פארן כרקע למקרה (במדבר י"ג, ג).

יתרה מכך, צוות המשלחת משתנה בין שני הסיפורים. ספר דברים אינו מעניק שום ייחוד למבצעי השליחות. הם פשוט אנשים, לא נשיאים ולא מנהיגים (דברים א', כ"ב-כ"ג). לעומת זאת, כפי שהוזכר לעיל, ספר במדבר מתייחס פעמים רבות אל האנשים שנבחרו לשליחות כאל נשיאי השבטים (במדבר י"ג, ב') או כאל "ראשי בני ישראל" (שם, ג). והסיפור במדבר כולל אפילו רשימה של שמות המרגלים (שם, ד-ט"ו). כפי שצוין לעיל, נראה שבספר במדבר ריגול הארץ המובטחת הוא פריבילגיה השמורה לאלוהים.

לבסוף, הסיפורים שונים זה מזה בפעלים בהם הם משתמשים לתיאור השליחות ובהוראות שניתנו למרגלים. בעוד ספר דברים משתמש בפועל לחפור (דברים א', כ"ב), או בפועל לרגל (שם, כ"ד) כדי לתאר את השליחות, ספר במדבר משתמש בשפה שונה לחלוטין. כפי שצוין קודם, הביטוי לתור, בהטיות שונות, מהווה אחד מהסמנים של הסיפור במדבר. בדומה, בעוד ספר דברים מתאר את השליחות כמיועדת "להשיב דבר" בנוגע ל"דָרְךָ אֲשֶׁר נִעְלָה בְּהַאֲזָנֶיךָ אֲשֶׁר נָבֵא אֶלֶיךָ" (דברים א', כ"ב), ספר במדבר לא מתאר את השליחות באופן זה. במקום זאת, אנו מוצאים את הנחיותיו של משה "לראות" את הארץ, העם והערים (שם י"ג, ח-כ').

הטבלה הבאה תסייע לנו לסכם ארבעה הבדלים אלו.

כבר הסתכלות שטחית יכולה להראות שדבר זה נראה מתמיה. מדבר פארן הוא המקום אליו יגיעו בני ישראל רק לאחר סוף סיפור מרים, מעט לפני שליחת המרגלים. עד שיגיעו לשם, הם יעברו תחילה דרך תלונות המתאוננים (שם "א, א'-ג'), בכי האספסוף, העם ומשה (שם "א, ד'-ט"ו), תוצאות קינות משה והעם (שם "א, ט"ז-ל"ה) וכמובן שיחתם של מרים ואהרון בנוגע למשה (שם "ב, א'-ט"ז). בדרך נמצא אותם גם בתבערה (שם "א, ג'), קברות התאוה וחצרות (שם "א: ל"ד-ל"ה, "ב: ט"ז). אך אם כך, כיצד הם יכולים היו להגיע כבר למדבר פארן מיד לאחר המסע הראשון שלהם?

בתגובה לקושי זה, האבן עזרא והרמב"ן (שם "ב, ט"ז) טוענים כי "מדבר פארן" הוא שם כללי לאזור גדול וכי השימושים הסותרים בשם "מדבר פארן" (י: "ב, "ב: ט"ז) מתייחסים למקומות שונים בתוך מרחב זה. בדרך, בני ישראל עוברים דרך מקומות שונים, תבערה, קברות התאוה וחצרות, כולם ממוקמים בתוך מדבר פארן הגדול.

לחילופין ניתן להציע (בצורה שלא בהכרח סותרת את דבריהם), כי במישור הספרותי התורה משתמשת ב"כלל ופרט" מסורתי. תחילה (שם י', "א-ב") נאמרת לנו הכותרת לפיה המסע הראשון היה ל"מדבר פארן". כל המקומות שבאו לאחר מכן (י', "ג - "ב, ט"ז) וההגעה לבסוף אל "מדבר פארן" הם רק הפרטים של אותו "מסע ראשון". ה"מסע הראשון" של בני ישראל מורכב למעשה מכל המאורעות עליהם מסופר בחציה השני של פרשת בהעלותך.

אם כך, ההקשר של מדבר פארן מורכב מהרבה יותר מאשר הסיפור הסמוך, טקסטואלית, גיאוגרפית וכרונולוגית, של מרים. בציינה את מדבר פארן כהקשר של סיפור המרגלים, פרשת שלח מלמדת אותנו כי ההקשר של סיפור המרגלים מורכב מכל החלק האחרון של פרשת בהעלותך, סיפור מדבר פארן כולו. בזכרנו זאת, הבה נפנה את תשומת ליבנו להקשר הרחב.

ד. סיפורי החלק האחרון של פרשת ויקרא

הסיפורים הנמצאים בחלקה האחרון של פרשת בהעלותך ("א, א' - "ב, ט"ז) מקושרים למעשה על ידי הרבה יותר מאשר המשכיות טקסטואלית וגיאוגרפית. אך תחילה, נסדר את מהלך הסיפור בטבלה להלן.

תלונתם ועונשם של המתאוננים	פסוק 1: "א, א'-ג'
בכי האספסוף והעם לבשר ומצרים	פסוק 2: "א, ד'-ו'

1 כלל ופרט וכלל הוא אחת מהמידות שהתורה נדרשת בהם, המסבירות את הדרך להבנת פסוקי התורה. במקרה והתורה כותבת הלכה מסוימת ומפרטת מתי חל דין זה, ובתחילה כותבת בצורה כללית (כגון: "כל חי"), לאחר מכן בצורה מפורטת (חמור ושוה) ושוב בצורה כללית (בעלי חיים), יש להבין ש"אין בכלל אלא מה שבפרט", ומה שנאמר בצורה כללית בעצם משמעו מה שיש בפרטים.

יוזמה א-להית ובונה מודל של ציווי ותגובה סביב יוזמה זו – כך שברור למדי כי פרשת שלח מעוניינת בהדגשת המרכזיות של הציווי הא-להי. בדומה, הכתוב מקדיש חמישה עשר פסוקים למעמדם ושמותיהם של המרגלים, ומכנה אותם "נשיאים" ו"ראשים" של בני ישראל – דבר המדגיש את חשיבות כינויים אלו בעיני התורה. בנוסף לכך, כאמור, הטרמינולוגיה נראית כחלק מרכזי בתיאור הפרשייה - התורה משתמשת בביטוי "לתור" בצורה טכנית למדי, ומפזרת אותו לאורך הסיפור בחמישה מיקומים אסטרטגיים (במדבר "ג: ב', ט"ז, "ז, כ"א, כ"ה).

לסיכום, גישת הפיוס בין שני המקורות מסתכנת באיבוד חלק מהתמונה המכוונת שיוצרת כל גרסה של הסיפור. למעשה, פעמים רבות גישה זו אינה מצליחה להסביר את אופן ההצגה המסוים ואת הבחירות המסוימות שהתורה עושה בכל מקום.

בזכרנו זאת, הבה נניח בצד את שאלת הסתירה בין במדבר ודברים, ובמקום זאת נפנה את תשומת ליבנו להקשר המסוים של סיפור המרגלים כפי שמשקף בספר במדבר.

ג. סיפור המרגלים כחלק ממרחב מדבר פארן

סיפור המרגלים בפרשת שלח נפתח כאשר בני ישראל נמצאים במדבר פארן. המרגלים נשלחים "ממדבר פארן" (שם ג'), עובדה המהווה את כל הרקע לסיפור. למעשה, מדבר פארן כבר הוזכר מעט לפני פרשת שלח. בסוף הסיפור על דברי מרים נגד משה ונגע הצרעת שלקתה בו (שם "ב, א'-ט"ז), התורה מיידעת אותנו כי מרים הוסגרה מחוץ למחנה לשבעה ימים ("ב, ט"ו), וכשחזרה למחנה העם המשיך במסעו ונסע מחצרות למדבר פארן (שם, ט"ז).

בציינה בכוונה תחילה את מדבר פארן כהקשר של סיפור המרגלים, התורה יוצרת קישור מהותי בין סיפור המרגלים והסיפור שקדם לו, סיפור הצרעת של מרים. לבד מהיותם סמוכים זה לזה, סיפור המרגלים בא בעקבותיו של סיפור מרים מבחינה גיאוגרפית, שכן הוא מתרחש במקום הבא בו חונים בני ישראל. בנוסף, לבד מהיותם מאוחדים בטקסט ובמרחב, הסיפורים מאוחדים מן הסתם גם בזמן. בהיעדר כל סיבה לחשוב אחרת, נראה הגיוני להניח כי המאורעות המתוארים התרחשו בתוך מסגרת זמן קצרה, ושליחת המרגלים התרחשה זמן קצר לאחר המאורעות הקודמים של סיפור מרים.

הקישור לסיפור צרעת מרים אינו היחיד הנוצר על ידי מיקום הסיפור במדבר פארן. למעשה, מדבר פארן הוזכר אפילו מוקדם יותר בספר במדבר. בתחילת פרשת בהעלותך, הרבה לפני סיפור מרים, התורה מפרטת את המסע הראשון של בני ישראל במדבר (שם י', "א-כ"ח). התורה מספרת שבני ישראל נסעו "למסעייהם ממדבר סיני", וכן "וישפן העינן במדבר פארן" (שם, "ב).

הגבוהים ביותר, והיא מדביקה אפילו את המנהיגים של עם ישראל, אלו שחונים ליד המשכן (שם ג', ל"ח).

לבד מתיאור התפשטות מחלת חטא הדיבור, ה"מסע הראשון", הסיפור של מדבר פארן שבא לפני סיפור המרגלים, מצייר גם את התמונה של משבר עמוק ממנו סובל העם בהרבה רמות. התפתחות חטא/תלונת הדיבור מתחילה בסיפור המתאוננים (שם י"א, א'-ד'), שהוגדרה קודם כתלונה קדם-מילולית, מעין רטינה או אנחה על שום דבר מסוים. למעשה, ככל שהסיפור מתקדם אנו מבינים שעם ישראל נגוע בדיכאון רוחני עמוק אף יותר. בתוך זמן קצר, התחושה העמומה של רע צומחת לכדי בכי על תאוה לבשר ולמצרים. למעשה, מה שמתחיל כסוג של משבר רוחני של העם מסתיים כאיום קיומי של ממש, משבר של חיים ומוות. כשהם אוספים את הבשר המובטח, הם מתים בהמוניהם כאשר הבשר לו התאוו "עוֹדְנוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם". בעוד ה' הבטיח להביא אותם אל הארץ המובטחת, הוא מכה בהם עכשיו מכת מוות (שם י"א, ל"ג-ל"ד). בעוד ה' הבטיח להביא אותם אל הארץ המובטחת, הם מתים עכשיו במדבר.

לכך צריך להוסיף מימד נוסף, פוליטי, על המשבר של העם. צריך להבין כי שלבים 3 ו-4 של סיפור מדבר פארן, המשברים של משה, אהרון ומרים, גם הם מכילים ממדים רוחניים, קיומיים ופוליטיים. משה רואה את גורלו כ"רע", מתעמת עם ה' ומפקפק בו, ובסוף קינתו מבקש את מותו הוא (שם י"א, י"א-ט"ז).

בעצם מקרה זה אנו יכולים להבחין בכל שלושת המרכיבים. משה קובע כי אין לו את היכולת (אנו נוכל לחשוב על זה כעל המשאבים רוחניים של האדם) להמשיך, ומטיל את צל המוות על עצמו. אך משה הוא המנהיג הפוליטי העליון, ויכולתו או חוסר יכולתו להמשיך היא גם עניין פוליטי.

בדומה, מרים ואהרון מדרדרים לחטא לשון הרע ומדברים נגד נביא ה'. ככלות הכול, ה' דיבר גם אליהם (שם י"ב, ב'). בתגובה, מרים מצטרעת, מעין צל של מוות. כשהוא רואה את מרים, אהרון פונה למשה ומתחנן שיתפלל עבורה ומפציר במשה "אַל נָא תְהִי פִמֹת" (שם י"ב, י"ב). כפי הנראה, מראה הזוועתי של הצרעת מזכיר מראה של נפל הבשר המאוכל למחצה הוא מעין מוות של הגוף, וכעת חלק מן המנהיגות עומד גם הוא מול צל המוות. אך גם כאן, יש לכל זה גם ממד פוליטי. מלחמות פנימיות, מחלוקת בנוגע לנבואה והמוות האפשרי של אחת ממנהיגי העם הם סוג נוסף של משבר פוליטי.

אם לסכם כל זאת, סיפור מדבר פארן (י"א, א' – י"ב, ט"ז) הוא יותר מאשר הסיפור של התפשטות והתפתחות החטא/תלונה של דיבור בלבד. זהו גם הסיפור של משבר רוחני ופוליטי עמוק התוקף, ברמות שונות, הן את העם והן את ההנהגה. המסע מתפרק, צל המוות מוטל על כולם.

הסיפור של מדבר פארן הוא למעשה ההתפתחות של נושא אותו פיתחנו בשיעור על פרשת בהעלותך. בעוד משה

פסקה 3: י"א, י"א-ל"ה	קינתו של משה ותוצאותיה, הזקנים והבשר
פסקה 4: י"ב, א'-ט"ז	דבריהם של מרים ואהרון נגד משה ותוצאותיהם

חשיבה על הסיפור באופן זה תעזור לנו להבחין בחיבור ההתפתחותי בין המאורעות השונים. במהלך "פסקה ו", דברים מתחילים להשתבש עם התלונות והעונש של המתאוננים. בין אם נבחר לפרש כמו הרמב"ן שכתב "והעם התאוננו על סבלם וכאבם" או כרש"י, שכתב "והעם ביקשו עלילה...", החטא המתואר הוא סוג כלשהו של דיבור. רטינה ממורמרת ממשית או רק הרצון להתלונן, החטא כולל רמה התחלתית או לא לגמרי מילולית של דיבור. גם החטא השני, התאוה לבשר, דחיית המן והבכי למעדני מצרים, כולל דיבור. התורה משתמשת במילה "ויבכו" כדי לתאר את התלונה (י"א: ד', י', י"ג), וממילא חטא הדיבור כאן כבר אינו קדם-מילולי אלא דווקא פוסט-מילולי. זהו הבכי המקונן של הילד, צורת דיבור בסיסית, נקודה אותה מדגיש משה בהשוואה שלו ללידה וטיפול בתינוק (שם י"א, י"ב).

מה לגבי פסקאות 3,4? ללא ספק, חטאם של מרים ואהרון, פסקה 4, מהווה את סוף המהלך. חטאם הוא כמובן לשון הרע – דיבור: "וַתְּדַבֵּר מְרִים וְאַהֲרֹן" (שם י"ב, א'). מדובר בחטא/תלונה שהיא לגמרי מילולי, וזהו דיבור מלא, דבריו של נביא אחד כנגד האחר.

אולם, מה לגבי פסקה 3, קינתו של משה? האם ניתן לראות אותה גם כחלק מההתפתחות של חטא/תלונת הדיבור?

כפי שהוזכר בשיעור על פרשת בהעלותך, התשובה בהחלט יכולה להיות כן. ככלות הכול, מתוך ייאוש, משה מאשים פעמיים את ה' בכך שעשה לו רע (י"א: י"א, ט"ז). לפי ר' עקיבא (רש"י י"א, כ"ב, ספרי), משה מפקפק במפורש ביכולתו של ה' לספק בשר לעם המונה מעל 600,000 איש (י"א, כ"ב). ר' עקיבא אף טוען כי חטא זה הוא למעשה יותר חמור מאשר הכרזתו של משה "שִׁמְעוּ נָא הַמְרִים" בהכותו את הסלע במי מריבה (כ, י"א).

אם כך, קינתו של משה, פסקה 3, בהחלט מהווה חלק מהתפתחות החטא/תלונה של דיבור. זהו דיבור של ממש, של האשמה מתוך ייאוש ופקפוק בה' על ידי נביאו הראשי. אך זהו עדיין רק ייאוש, החף מכיוון, זדון או כוונה רעה. מרכיבים אלו מרימים את ראשם מכוער רק בפסקה 4.

התפתחות זו של דיבור-מעשה מסייעת לחשוף מרכיב התפתחותי אחר, מרכיב המקום. החטא מתחיל ב"קצה המחנה", המקום בו בוערת אש ה' (שם י"א, א'), הוא ממשך עם "הָאֶסְפָּסֶף אֲשֶׁר בְּקִרְבּוֹ" (שם, ד'), הנכרים שבתוך העם, ומתקדם במהירות אל כל העם, "בְּכֹה לְמִשְׁפַּחְתּוֹ אִישׁ לְפִתַח אֹהֶלוֹ" (שם, י'). בשלב זה, נראה כי המחלה של חטא/תלונה של דיבור מתפשטת אפילו יותר מאשר מן הקצה או הנכרים אל כל המחנה ושאר משפחות בני ישראל. בפסקאות 3 ו-4 המחלה מגיעה לדרגים

1. המרגלים והארץ

עיון זהיר בהוראותיו של משה למרגלים, המהווים אחד מהמאפיינים הבולטים של הסיפור בספר במדבר, יסייע לנתח עניין זה. עיון זה גם יאפשר לנו לחזור אחורה אל הציווי הא-להי לשלוח מרגלים המצוי בתחילת פרשת שלח.

בשולחו את המרגלים "לתור" את ארץ כנען, משה מצווה אותם כלהלן.

"עלו... וראיתם את הארץ מה הוא ואת העם הישב עליה החזק הוא הרפה המעט הוא אם רב: ומה הארץ אשר הוא יושב בה הטובה הוא אם רעה ומה הערים אשר הוא יושב בהנה... ומה הארץ השמנה הוא אם רזה..." (שם י"ג, י"ז-כ')

בגוף העיקרי של הוראותיו (הקצרות למדי) למרגלים, משה מזכיר את "הארץ" שלוש פעמים. בדומה, בחלוקת התורה לפסוקים, הביטוי "הארץ" מופיע בתחילת כל אחד משלושת הפסוקים המרכיבים את ההוראות. כדגש נוסף על המרכזיות של "הארץ" בפסקה, ניתן לראות את הנחיותיו של משה מתחילות בדרישה "לראות את הארץ" (שם, י"ח) וכן מסתיימות עם הנושא של הארץ (שם, כ'). יתרה מכך, הוא מצווה את המרגלים לא רק לבדוק את פוריות הארץ, אלא גם "להתחזק", ובאזכור נוסף של הביטוי, מצווה אותם להביא בחזרה דגימה "מפרי הארץ" (שם, כ).

בצורה המשמעותית ביותר, המונח והרעיון של "הארץ" עומד בלב הנחיותיו של משה. בהשמטת הנספח על הבאת פרי הארץ, נוכל להבחין במבנה א-ב-א-ג-א מתחלף. משה מנחה את המרגלים לחקור את העם, את חזקם, מספרם וסוג הערים שהם יושבים בהן בחלקים השני והרביעי של המבנה (שם: י"ז, י"ט), החלקים המסומנים "ב", "ג", משה מציב את "הארץ" בנקודת המשען של הוראותיו, ה"א" המרכזית של הדגם. הדיוק בביטוי הוא מהותי, שכן משה מורה למרגלים לחקור את הארץ, לגלות "הטובה הוא אם רעה" (שם, י"ט) - אך האם משה מצפה כי המרגלים ידווחו כי הארץ "רעה"?

התשובה צריכה להיות ברורה מאליה. משה מצפה בוודאות, או לכל הפחות מקווה, כי המרגלים ידווחו כי הארץ טובה. ה' אמר בפירוש למשה כי הארץ טובה, כבר בדברו לראשונה אל משה בסנה הבוער ובספרו למשה על כוונתו לגאול את העם, ולהביאם ממצרים אל "ארץ טובה" (שמות ג', ח').

יתרה מכך, טיב הארץ מהווה את ציר המחלוקת בין כלב ויהושע, היחידים מבין המרגלים שמילאו את שליחותם נאמנה, לשאר המרגלים. בתגובה ללשון הרע של המרגלים ותכניות העם לשוב למצרים, כלב ויהושע מפצירים בעם כי "טובה הארץ מאד מאד" (שם י"ד, ז). אין זה "טוב" עבור העם, כפי שהם בטעות חושבים, לחזור למצרים (שם, ג) אלא להמשיך הלאה אל "הארץ הטובה".

הודיע לחובב כשהעם יצא למדבר פארן כי "נסעים אנחנו אל המקום" (שם י', כ"ט), לא כך היה. בעוד משה דיבר חמש פעמים על ה"טוב" (י': כ"ט, ל"ב) שהיה אמור להיות גורלם של ישראל במסעם דרך מדבר פארן וביעדם, גם כאן, לא כך היה. במקום זאת, קיבלנו את המתאוננים, העם יכולים לראות ולדבר רק "רע" (שם י"א, א'). התהליך של חטא/תלונת הדיבור מתחיל להתפתח, הנגע מתפשט, וממילא המשבר הרוחני והפוליטי מעמיק. המסע מתחיל להתפרק, וצל המוות מרחף מעל לכל.

ה. סיפור המרגלים כהתפתחות והקצנה של התפילה

הבה נשוב לסיפור המרגלים. בצל הסיפור של מדבר פארן, סיפור המרגלים מקבל מימד חדש. כעת, הוא מייצג למעשה רמה נוספת בהתפתחות חטא/תלונת הדיבור. ההתפתחות מגיעה לשיאה עם דיבת הארץ שאומרים המרגלים. הטענה כי הארץ "אכלת יושביה" (שם י"ג, ל"ב) היא שקר מכיוון וזדוני, אך המרגלים אינם סתם אנשים מעם ישראל, או אפילו מנהיגים בודדים. הם ההנהגה המשותפת של בני ישראל, המורכבת מנשיא אחד לכל שבט. השבטים מדברים, למעט כלב ויהושע, בקול אחד. הם ממריצים את "כל העדה" (שם י"ד, א), הקהילה כולה, לדבר לשון הרע נגד ה', לטעון כי ה' הביא אותם אל הארץ לפול בחרב (שם, ג-ד').

באופן דומה, סיפור המרגלים מהווה את ההגעה לשיא של מוטיב המשבר של סיפור מדבר פארן. בקביעה משונה, הגובלת בשלילה-עצמית, העם טוען כי היה עדיף להם למות כבר במצרים או במדבר (שם, ב-ג). אם קודם לכן בני ישראל רק הסתפקו במעדני מצרים, כעת בתגובה להכפשות של המרגלים, הם מתכננים תכניות מעשיות לשוב למצרים. בניגוד מכיוון ל"טוב" המקורי שהובטח לגבי המסע והיעד (שם י', כ"ט-ל"ב), העם מצהיר כי יהיה זה "טוב" לשוב למצרים (שם י"ד, ג). כמובן, זהו גם השיא של המשבר הרוחני והפוליטי, ומכיל גם את מרכיב המוות. אמנם העם רק מהרהר על כך שהיה עדיף למות, אך ה' מבטיח כך במפורש - הם ימותו במדבר (י"ד, כ"ו-ל"ב).

שימת לב לקשר הזה בין סיפור מדבר פארן וסיפור המרגלים הבא אחריו, מכריחה אותנו להתעמת עם שאלה קריטית. התמונה המצוירת לעיל, עם התייחסויותיה להתפתחות ושיאים, כמו גם המוטיבים של מחלה והדבקה, צריכה ליצור את הרושם כי גורלו של העם, והמוות לאחר מכן במדבר, נחרץ מראש. סיפור המרגלים, כך נשמע מדברינו, מהווה לא יותר מאשר הגעתו לשיא של תהליך בלתי ניתן לעצירה. בין אם המרגלים היו חוטאים או לא, דור זה לעולם לא היה נכנס לארץ. המחלה היתה מתפשטת, המשבר היה מעמיק והמסע מתמוטט. אולי גורל העם של מוות במדבר היה ידוע מראש כבר בתחילת המסע.

מוכנים לטעון כי אין למעשה שום סתירה בין התיאורים, בכל זאת עלינו להסביר את צורת הסיפור בכל מקום. אמנם יתכן כי אמת הדבר שבני ישראל ביקשו משלחת ריגול וה' הורה על משלחת כזו, אך מדוע מדגיש ספר במדבר את ציווי ה' וביצועו בעוד הוא משמיט את בקשת בני ישראל? ומן הצד השני, מדוע מזכיר ספר דברים רק את בקשת בני ישראל ומשמיט את הציווי הא-להי?

למצער, הבעיה של ספר דברים וניתוח של גרסתו לסיפור המרגלים יצטרכו להמתין להזדמנות אחרת, אך הניתוח שלנו פתר, יש לקוות, את הראשונה מבין השאלות הללו, זו הנוגעת לספר במדבר. ספר במדבר מציג את כשלון שליחות המרגלים והמאורעות הטראגיים המתרחשים כשלב האחרון בתהליך שהחל במדבר פארן. אך לפני השלב הסופי, אנו מוצאים את ניסיונו של ה' להתערב, ניסיון של הרגע האחרון להפעיל אמצעי חירום, משלחת ריגול בציווי א-להי המיועדת להקים לתחיה את המסע הטוב.

אם לחזור לשפה בה התחלנו, זה היה ה"רעיון הטוב" המקורי. דרישת העם, והתיאור של צוות המשלחת, הגדרת השליחות וההקשר כפי שהם בספר דברים פשוט אינם חלק מן הסיפור. בסך הכל, לספר במדבר יש את המסר הייחודי שלו להעביר, וסיבות פנימיות משלו לספר את הסיפור כפי שהוא מספר אותו.

לעיון נוסף

- (1) על אף שזה לא הוזכר בשיעור, השיעור לעיל חב רבות לפירושו של רמב"ן במדבר י"ג, ב. בחלק האחרון של הערה זו, רמב"ן מתאר את השליחות במדבר כשליחות שנועדה "שיגידו להם כל עניני הארץ לשמחם במעלותיה". קראו את הערתו של רמב"ן בשלמותה. נסו להצביע על שתי פרשנויות שונות של במדבר י"ג, א-כ"ד שהוא מציג. כיצד מרחיב השיעור את רעיונותיו של רמב"ן? קראו את רש"י י"ג, א (הערה שניה). כיצד מתמודד רש"י עם הבעיה שהועלתה בשיעור בנוגע לסיבה לציווי ה'?' השוו זאת עם הגישה שהוצגה בשיעור. ראו רש"י י"ג, א (הערה ראשונה). קשרו הערה זו לרעיון מרכזי בשיעור.
- (2) ראו שמות ג: ה, ט"ז-י"ז. כעת קראו את י"ג, כ"ה-כ"ט וכן י"ד, ו-ח. היכן טועים המרגלים? קראו מחדש את י"ג, י"ז-י"ט. כעת עיינו בי"ג, כ"ב-כ"ט. מה התורה מספרת לנו בנוגע לזמן שבילו המרגלים בארץ כנען? בהקשר זה ראו רש"י י"ג, כ"ג. עיינו י"ג, ל"ג ורש"י י"ג, ל"ב. נסו למצוא נושא משותף המהווה את בעיית הרקע של המרגלים.
- (3) ראו י"ד, כ"ד. כעת ראו כ"ז, ט"ז-י"ח. קראו מחדש את י"א ט"ז-י"ז. ראו אבן עזרא כ"ז, י"ח. נסו למנות כמה מובנים שונים של "רוח". הסבירו מדוע זוהי דרישת קדם למנהיגות. ראו י"ג, כ ויהושע א, י. חשבו שוב על המשמעות של "רוח" ועל כשלון המרגלים.

הוראותיו של משה, אם כן, נושאות אג'נדה ומעלות ציפיה כמעט מפורשת. המרגלים אמורים לחזור מהארץ כשהם נושאים את פרי הארץ ומכריזים כמה טובה היא הארץ שה' הבטיח להם.

ה"ארץ הטובה" הרמוזה בהנחיותיו של משה והדיווח הטוב שמצופה מהמרגלים להביא מביאים אותנו בחזרה אל תחילת הסיפור של מדבר פארן וההידרדרות של המסע. כפי שהודגש קודם, בהזמנתו לחובב בתחילת המסע, משה משתמש בביטוי "טוב" פעמים רבות (שם י', כ"ט-ל"ב). המסע הוא טוב והיעד הוא טוב, כיוון שה' דיבר "טוב" על ישראל (שם י', כ"ט). אך כפי שכבר הודגש, העם יכול לראות ולדבר רק "רע" (שם י"א, א'). התלונות מתחילות והמחלה מתפשטת ונעשית יותר ויותר אלימה. המשבר מעמיק והמסע מתחיל להתמוטט.

לאור זה, הציווי על משלחת הריגול, או ליתר דיוק משלחת הסיור, צריכה להיתפש כהתערבות חירום. ישנו ניסיון להעניק להנהגה המשותפת של בני ישראל, המגולמת בתריסר ראשי השבטים המרכיבים את המשלחת, הזדמנות לדבר טוב על הארץ, על המסע ועל הבטחתו של ה'. שליחת המרגלים היא פעולה המייצגת ניסיון של ה' לעזור לעם לראות ולדבר טוב, להפוך את התהליך שהתחיל בחטא המתאוננים, ולעצור את התפשטות והעמקת חטא/תלונת הדיבור והשלכותיו האיומות. במילים אחרות, המשלחת מהווה ניסיון לפתור את המשבר הרוחני והפוליטי של המסע דרך מדבר פארן ולהציל את המסע. על ידי שהיו רואים ומדברים טוב, המרגלים היו פותרים את המשבר הפוליטי של המסע הכושל, משחררים את העם מכבלי דיכאונו הרוחני ומסלקים מעל בני ישראל את צל המוות שהוטל עליהם במדבר פארן.

האם חטא המרגלים מהווה את הסיום הבלתי נמנע של סיפור מבר פארן? האם גורלו של הדור שיצר ממצרים נחרץ כבר בתחילת מסעם הראשון מסיני? האם התהליך של חטא/תלונת הדיבור היה בלתי הפי מטבעו?

ציווי ה' לשלוח מרגלים, דרישתו כי יהיו אלה ראשים ונשיאים של בני ישראל, ההגדרה של השליחות כ"לתור", שליחות סיור הבנויה בכוונה בכדי להביא דיווח טוב, והוראותיו של משה המגדירות את השליחות, נותנים לנו תשובה נאותה לשאלות אלו. אמנם חטא עשוי להוביל לחטא, והרע נראה לפעמים כמתפשט כמו מחלה, אך שום דבר אינו בלתי הפיך. עצם כוונתו של ה' בצוותו על השליחות כפי שתוארה בספר במדבר היתה לסכל את התהליך ולהציל את המסע.

ז. סיכום

לסיכום, הבה נחזור קצרות אל ההבדלים בין סיפורי המרגלים הנמצאים בספר במדבר וספר דברים ושיטת ה"פיוס" שהתוותה לעיל, וההיסוסים בנוגע ל"אופן ההצגה" שהועלו קודם. אם ננסח זאת באופן קונקרטי, גם אם נהיה

.....
* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב חנוך וקסמן, תשע"ג *
* תרגום: חנה גלזר *
* עורך: אורי יעקב בירן *
*.....
* בית המדרש הווירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
* *
* לביטול רישום לשיעור: *
* <http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php> *
*.....